

Tüsterî Tefsirinden Bazı Tasavvufî Yorum Örnekleri

Some Examples of Sufi Interpretations from the Tafsîr al-Tustarî

Mehmet DEMİRCİ*

Giriş

Kur’ân’ı, Allah’ın vahyini daha iyi, daha derinden anlamak, onu hissetmek, onunla hemhal olmak amacıyla tefsir kitapları yazılmıştır. Bunların dirâyet (akla dayanan), rivâyet (nakle dayanan) türleri yanında bir de işârî olanları vardır. Bunlara tasavvufî tefsir denir.

Bir kudsi hadiste kendisine nâfilelerle yaklaşan kulunu Allah’ın sevdiği, böylece onun “... işiten kulağı, gören gözü, tutan eli...” olduğu belirtilir. Bu tür kimselerin kalblerine, O’nun zikri ve fikri sırasında nice derin mânâlar doğar ki, onları tefsir kitaplarında bulmak mümkün olmaz. Onlar bu noktaya yine Kur’ân’ın ışığında gelmişlerdir. İşte Hak dostlarından bir kısmı içlerine doğan ince mânâların bazılarını söylemiş veya yazmışlardır.

Ayrıca Kur’ân’da az da olsa öyle âyetler vardır ki, zâhir anlamları kapalıdır veya kelime kelime tercümeleri insana fazla bir şey söylemez. Bu tür metinlerde ve bazı müteşabih âyetlerde zihnin tıkanmış durumlarında tasavvufî tefsir imdada yetişir ve zengin ufuklar açar.

Elimizde Sehl bin Abdullah Tüsterî’ye (ö. 283/896) ait, ilk tasavvufî tefsir kitabı kabul edilen bir eser vardı. 2023 yılında bu değerli tefsirin iki ayrı Türkçe çevirisi çıktı. Bunlardan biri Ömer Güngören ve Mahmut Ulucan’ın tercümesidir. Bu iki genç bilim adamının, çeviriyi yaparken ciddi ve titiz bir mesai sarf ettikleri anlaşılıyor, kendilerini tebrik ediyorum. Eseri kaliteli bir baskıyla çıkaran Nefes Yayınları da teşekkürü hak etmektedir.

Geliş Tarihi: 19.08.2023

Kabul Tarihi: 08.09.2023

Yayın Tarihi: 30.11.2023

Atıf Bilgisi: Mehmet Demirci, “Tüsterî Tefsirinden Bazı Tasavvufî Yorum Örnekleri”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2, 2 (2023): ss.XX-XX

 Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Hemen hatırlatalım, Tüsterî Tefsiri, Kur'ân'ı baştan sona açıklayan bir kitap değildir. Burada yapılmış olan, bütün sûrelerden seçilmiş yaklaşık bin kadar âyetin yorumunu yapmaktan ibârettir. Bu kitabın önemi, alandaki ilk örneklerden biri olmasıdır. Ayrıca mesela “Nûr-ı Muhammedî” kavramına da yer veren tefsirlerin ilklerinden biridir.

Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, 200/815 yılında İran'ın güneybatısındaki Hûzistan eyaletinin Tüster (Şüster) şehrinde dünyaya geldi. Basra'ya gitti. Abadan'a geçti. Muhtemelen 219'da (834) yılında hacca gitti ve bu sırada Zünnûn el-Mısırî ile tanışma fırsatı buldu. Yaşadığı dönemde Hûzistan bölgesinde Abbâsîler ile Saffârîler ve Zencîler arasındaki iktidar mücadelelerine şahit olan Sehl et-Tüsterî 263 (877) yılında Basra'ya yerleşmek zorunda kaldı. 283'te (Mart 896) bu şehirde vefat etti. Uzun yıllar çetin bir riyâzet ve zühd hayatı yaşadı. Vera' ve takvâ sahibi biriydi. Çok sayıda öğrenci ve mürid yetiştiren Sehl et-Tüsterî'nin en meşhur öğrencisi Hallâc-ı Mansûr'dur.

Tüsterî'nin yaşadığı Hicri III/Milâdî IX. yüzyıl, tasavvuf tarihi açısından “Tasavvuf Dönemi” olarak anılan dönemin ilk asrıdır. Ondan önceki Zühd döneminde daha çok uygulama olarak görülen tasavvufun nazarî yönü, terimleri, sistemleşmesi bu dönemde gerçekleşti. Tüsterî'nin de bulunduğu Bağdat ve Basra merkezli tasavvuf ekolünde tevhid ve aşka önem verildi. Bu yüzyılda kalp, ruh, nefis konularına, bunların çeşitli hallerine, müridlerin ahlâk ve edeplerine, tasavvufî haller ve makamların açıklanmasına başlandığı görülür. Sehl-i Tüsterî bu dönemin önemli kişilerinden biridir. Hakikat-i Muhammediyye, abdal, evtâd gibi kavramların tasavvuf terminolojisine ilk defa onun tarafından sokulduğu kabul edilir. Nitekim tefsir yorumlarında bunların örneklerine rastlayacağız.

Bu makalede Tüsterî Tefsiri'ndeki tasavvufî yorumlardan, dikkatimizi çeken bazı örnekleri sunmak istiyoruz.

Fâtiha Sûresi

Fâtiha Sûresi'nin tefsiri sorulduğu sırada Tüsterî; bu sûrenin Allah'la kulu arasında bir diyalog olduğunu belirten meşhur kudsi hadise yer verir.¹ Bu muhteşem hadis şöyledir:

Yüce Allah şöyle buyurur: “Ben namazdaki Fâtiha Sûresini kulumla kendi aramda yarı yarıya bölüştürdüm, kulumun istediği onundur.” der ve şöyle devam eder: Kul “*Elhamdü lillâhi Rabbi'l'âlemîn*” dediği zaman, Allah: Kulum bana hamdetti, der. Kul: “*er-Rahmanirrahim*” deyince Allah: Kulum beni senâ etti, övdü, der. Kul: “*Mâlikî yevmiddîn*” dediği zaman, Allah: Kulum beni övdü, der. Kul: “*İyyâke na'büdü ve iyyâke ne'stân*” dediği zaman, Allah: Bu kulumla benim aramdadır ve kulumun istediği hakkıdır, der. Kul: “*İhdine'ssırâta'l-müstakîm sırâtallezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdubi aleyhim ve le'ddallîn*” dediği zaman Allah: İşte bu kulumundur ve kulumun istediği hakkıdır, buyurdu.”²

Fâtiha, Kur'ân'ın faziletli sûrelerinin başında gelir. Bu kudsi hadis, Fâtiha'nın hem insan hem Allah yönünden önemi ve kul ile Hak arasındaki o müstesna diyaloga yer vermesi bakımından büyük önem taşır. Bir sûfî müfessire yakışan ise bunun farkına varıp zikre değer bulmasıdır.

1 bkz. Sehl b. Abdullah Tüsterî, *Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufî Tefsiri: Tüsterî Tefsiri*, çev. Ömer Güngören, Mahmut Ulucan, (İstanbul: Nefes Yayınları, 2022), 63. Bundan sonra bu kaynağı “Tüsterî tef.” kısaltmasıyla vereceğim.

2 Müslim, “Salât”, 37; Muhyiddin İbn 'Arabî, *Mişkâtü'l-Envâr (Nurlar Hazinesi)*, çev. Mehmet Demirci, 2. Baskı, (İstanbul, İz Yayıncılık, 1994), 98-100.

Hurûf-i Mukattaa

Hurûf-i Mukattaa, bağımsız ve ayrı harfler demek olup, Kur'ân'da 29 sûrenin başında yer alan harflere denir. Bunlar kendi isimleriyle anılır; Elif Lâm Mîm, Hâ Mîm, Nûn gibi. İlk bakışta bu harf gruplarının ne anlama geldiği ve ne amaçla sûre başında yer aldıkları anlaşılmaz. Onun için bunların açıklaması üzerinde durulmaz. Bu tür harfler müteşabihattan sayılmış ve bunlara yorum getirenler daha çok sûfî müfessirler olmuştur. Bu konudaki tevil ve yorumların en çok dikkat çeken örnekleri Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'ye aittir.³

Tüsterî'nin yorumladığı mukatta harflerinden örnekler şöyledir:

Elif Lâm Mîm'deki Elif Allah, Lâm Cebrail, Mîm ise Hz. Muhammed'dir. Böylece Allah Teâlâ kendine, Cebaril'e ve Hz. Muhammed'e (as) yemin eder.⁴

Elif Lâm Mîm Sâd. Yani, "Ben Allah'ım, insanlar arasında hakla hüküm veririm." demektir. Tüsterî'ye göre bu harflerin anlamı ise Allah'ın "Samed" ismidir.⁵

Kâf. Tüsterî, Kâf Sûresi'nin başındaki bu harfe "kuvvet ve kudret" anlamı verir; bu sebeple "Allah Teâlâ kuvvet ve kudretine yemin etmektedir" şeklinde bir yorum getirir. Zâhirî anlam olarak da o dönemin coğrafya bilgisinden hareketle, Kaf'ın dünyayı çevreleyen ve Allah'ın yarattığı ilk dağ olduğu bilgisini verir.⁶

Kalem Sûresi'nin başındaki Nûn harfi, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Tüsterî burada şu izahı ekler: "Elif Lâm Mîm", "Hâ Mîm" ve "Nûn" harfleri bir araya geldiğinde "er-Rahmân" ismi ortaya çıkar. Ayrıca biraz

zor anlaşılacakla beraber, şöyle der: "Nûn", zikrin kendisiyle yazıldığı divit, "kalem" ise hikmetli zikrin kendisiyle yazıldığı şeydir.⁷ Böylece sanki nûn ile kalemi özdeşleştirdiği söylenebilir.

Tâğût Nedir?

Allah'ın dışında, tapınılan ve hak yoldan saptıran her varlık, put, şeytan, kâhin ve sihirbaz tâğûtun kapsamı içine girer. Bu tanıma göre tâğût dışarıda, bizim dışımızda bir yerdedir. Tüsterî ise; *İnkâr edenlerin ise dostları tâğüttur* (Bakara 2/257) âyetindeki tâğûta başka bir anlam verir: "Tâğütlerin başı, kötülüğü emreden nefistir. Çünkü şeytanın, nefsin hevâsından başka bir yolla insana gücü yetmez."⁸

Bilindiği gibi "nefs" demek, kısaca içgüdülerin, aşırı ihtirasların, zaafların, bencilliklerin, kendini beğenmişliğin, kıskançlık ve çekememezliğin odaklandığı yer demektir. Tasavvufun asıl konusu, nefsin eğitimi sağlamaktır. Nefs, benliğimizin olumsuz yönüdür ve o bizim içimizdedir. Kötülüğün timsali olarak dışarıda tâğütler vardır. Ama Tüsterî'ye göre bize zarar veren bizim yolumuzu kesen asıl tâğût kendi nefsimizdir, onunla mücâdele etmek gerekir.

Tâğûta (kulluk etmekten) kaçınanlar (Zümer 39/17) âyetinde ise, Tüsterî'ye göre "Tâğût, dünya; kökü cehalet; dalı, yiyecek ve içecekler; süsü, övünme; semeresi, günahlar; mirası ise kalp katılığıdır ve cezadır."⁹ Burada bir çelişki yoktur. Çünkü ikinci yorumda sayılan şeyler tamamiyle nefse uyararak yapıp edilen şeylerdir.

Tüsterî'nin nefisle ilgili şöyle bir yorumu da vardır: Dünyan nefsinin. Şayet nefsinin geçici isteklerini ortadan kaldırırsan seni

3 bkz. M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Huruf-i Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998, XVIII: 401-408.

4 bkz. Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 67.

5 age. 179.

6 bkz. age. 409.

7 bkz. Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 477.

8 age. 103.

9 age. 357.

Allah'tan alıkoyan dünya da kalmaz.

İtmi'nân

Bakara 260. âyette Hz. İbrâhim'in Allah'tan ölüyü nasıl dirilttiğini göstermesi talebine karşı, Allah, “Yoksa inanmadın mı?” diye sorunca, İbrâhim'in şu cevabı verdiği anlatılır: “Hayır inandım, fakat kalbimin mutmain olması için görmek istedim.” Tüsterî, âyetin bu sonuncu bölümünü tefsir ederken uzun bir şiire yer verir. Bu şiirin iki mısraı şöyledir: “*Hüsnüzan bütün perdeleri aştı / Hüsnüzan ateşin nurunu da aştı.*” Sehl bu ikinci mısra hakkında uzun bir açıklama yapar:

Şâirin “*Hüsnüzan ateşin nurunu da aştı*” sözü; sanki Hz. İbrâhim ve Mûsâ'ya üstünlüğü sebebiyle Peygamber Efendimiz'e tâbî olmanın şerefine işâret etmektedir. Çünkü peygamberler ve veliler ateş ve nûru görme makamı açısından farklı derecelerde bulunmaktadır. Zira Hz. İbrâhim ateşi gördü ve ateş ona serinlik ve selâmet oldu. Hz. Mûsâ ise ateşi nûr olarak gördü. Nitekim âyete göre “*Şüphesiz ben, bir ateş gördüm*” demektedir. Hâlbuki o ateş “... *Ateşin bulunduğu yerdeki kimse mübârek kılınmıştır.*” âyeti itibarıyla aslında bir nûrdu. Yani Mûsâ ateşin ortasında nûr ile meşguldü. Bunun üzerine Allah onu azarladı ve şöyle dedi: “Nûrla meşgul olma. Nitekim Ben nûra nûr verenim.” Bunun izâhı ise şu âyettir: “*Şüphesiz Ben senin Rabb'inim. O hâlde hemen ayakkabılarını çıkar.*” Ama Peygamber Efendimiz'e gelince; Allah ona ateşi ve nûru gösterdi. O da ateş ve nûr perdesini aştı. Sonra Allah ateş ve nûr olmadan onu kendisine yaklaştırdı. Nihâyet nûrlara nûr veren Allah'ı O'na en yakın makamda gördü. Bunun delili Allah'ın “*Gönlü gördüğünü yalanlamadı*” sözüdür. Böylece Habîbi Muhammed'i, Halîli İbrâhim ve Kelîmi Mûsâ'nın dere-

cesinden ve yakın kıldığı tüm peygamberlerin derecelerinden daha yüksek bir makama yüceltti. Nihâyet hiçbir vahiy ve bir tercüman olmadan Allah ile konuşur oldu. Bunun açıklaması “*Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*” âyetidir. Yani, Habîb olan Allah, Habîbi olan Hz. Muhammed'le bir sır olarak konuştu, ona yol gösterdi ve ona Fâtiha Sûresi ile Bakara Sûresi'nin son âyetlerini lütfetti.¹⁰

İleride “nûr-ı Muhammedî” bahsinde daha genişçe bahsedeceğimiz üzere Tüsterî, Resûlullah'ın (as) fazileti ve biricikliğine dair köklü ve derin bir görüşe sahiptir.

Hikmet

Kime hikmet verilmişse muhakkak ona çokça hayır verilmiştir. (Bakara 2/269) âyetinin tefsiri sırasında şu yorum yapılır: “Hikmet ehli olanlara yaklaşın! Zira Allah, ölü toprağı sağanak yağmurla dirilttiği gibi ölü kalpleri de hikmetle diriltir.”¹¹

İman edip Allah'a şiddetli sevgisi olanlar (Bakara 2/165) âyetiyle ilgili bir yorum: Bu, âşık âriflerin makamıdır. Çünkü muhabbet, Allah tarafından bahşedilen ve saf hakîkate olan yakınlıktır.

Allah'ın kendine şahitliğiyle ilgili âyetin (Âl-i İmrân 3/18) yorumundan sonra Abdülvahid'den şöyle bir menkıbe nakledilir:

Bir gün Eyyüb Sahtiyânî ile beraberken [Sahtiyânî] odun taşıyan bir hamal gördü ve [ona] “Bir Rabbin var mı?” diye sordu. Bunun üzerine [adam] “Benim gibilere Rabb'i sorulur mu?” diye karşılık verdi. Ben de ona “Eğer iddia ettiğin gibi bir yaratıcın varsa niye odunla uğraşıyorsun?” dedim. Bunun üzerine adam gökyüzüne işaret etti ve odun altına dönüştü. Bundan dolayı ona hayret ettik. Sonra

10 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 109-110.

11 age. 118.

[adam] “Allah’ım! Benim buna ihtiyacım yok.” deyince, altın [daha önce] olduğu gibi oduna dönüştü. Biz de ona “Seni bu[nu yapma]ya sevk eden nedir?” diye sorunca [adam] “Çünkü ben bir kulum. Kendimi unutmamak için bu [odun]u taşıyorum.” diye cevap verdi.¹²

Yakın ve Uzak Komşu

Nisâ Sûresi 36. âyetinde, *ve yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş ve yolcuya da iyilikte bulunun* buyrulur. Âyetin zâhirî tefsiri yapıldıktan sonra bâtinî anlamı şöyle açıklanır: “Yakın komşu”, kalp; “uzak komşu” tabîî nefis; “yan[ın]daki arkadaş” [Allah’ın koyduğu] kural[lar]a uyan akıl; “yolcu” ise Allah’a itaat eden uzuvlardır.¹³

Takva

Tüsterî’ye göre takva, başkalarına zarar vermekten kaçınmaktır. Başka bir yerde bir bakıma bu tarife örnek verir. Tüsterî, “aklından bir günah geçirdikten sonra hesap günü Allah Teâlâ’nın huzuruna duracağını hatırlayıp onu terk eden kula iki cennet vardır” der ve şu tarihi olayı nakleder:

Bana ulaşan [bir haber]e göre [Hz.] Ömer’in hilâfeti [dönemi]nde yakışıklı ve [güzel] görünümlü bir genç varmış. [Hz.] Ömer [bu] gençteki iyiliği ferâsetiyle görerek onu takdir ediyormuş. [Bir gün bu] genç, bir kadının yanına uğramış ve onu çok beğenmiş. Sonra zinaya meyletmeyi arzulayınca; üzerine [ilâhî] koruma inmiş ve baygın bir şekilde yüzüstü yere yığılmış. Bunun üzerine kadın onu evine taşımış. [Genc]in de akşam olunca kapı[nın önünde] oturarak onu bekleyen çok yaşlı bir babası varmış. Yaşlı adam onu görünce, o da bayılmış. Ardından ayılınca, [oğlu]na

durumunu sormuş. [Genç] de ona [olanları] anlatmış, sonra bir çığlık atmış ve ölerek yere yığılmış. Sonra [Hz.] Ömer [genci] defnederken kabri[nin başı]nda durmuş ve *Rabb’i[nin huzuru]na durmaktan korkan kimseye iki cennet vardır*. (Rahman 55/46) [âyeti]ni okumuş. Bunun üzerine [genç] ona kabirden şöyle seslenmiş: “Şüphesiz Allah bana o iki [cennet]i de verdi, üçüncüsünü de ikisine ekledi.”¹⁴

Buzağı

Tüsterî’nin, Hz. Mûsâ Tûr’da iken, İsrailoğullarının yaptığı buzağı (A’râf 7/148) hakkındaki yorumu şöyledir:

Her insanın “buzağı”sı -eş ve çocuk gibi kendisiyle meşgul olup, onu Allah’tan uzaklaştıran şeylerdir. Buzağıya tapanlar nefisleri[ni] öldürmeden ona tapmaktan kurtulamadıkları gibi, [insan] da tutunduğu bu] esbabından kaynaklanan tüm hazlarını ortadan kaldırmadan bu [durum]dan kurtulamaz.¹⁵

Nûr-ı Muhammedî

Tüsterî, Mukâtil b. Süleyman’dan (ö. 150/767) sonra Nûr-ı Muhammedî görüşünden açıkça bahseden ikinci sûfî müfessirdir. Tıpkı Mukâtil ve Mâtürîdî (ö. 333/944) gibi; Nûr Sûresi’ndeki “*meselü nûrihî*” yani *onun nûrunun misâli* âyetindeki “*hi*” zamirini Peygamber Efendimiz’e gönderir ve “onun nûrunun misâli’nden kasıt, Hz. Muhammed’in nûrunun misâlidir” der.¹⁶

Bu konuya en açık şekilde A’râf Sûresi’nin 172. âyetini yorumlarken yer verir. Âyetinde Ademoğullarının zürriyetinden söz edilir. Tüsterî, zürriyeti şöyle açıklar:

¹² Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 131.

¹³ age. 149.

¹⁴ age. 432-33.

¹⁵ Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 187.

¹⁶ age. 298.

Zürriyet; birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üçtür. Birinci[si Hz.] Muhammed'dir (sav). Çünkü Allah Teâlâ [Hz.] Muhammed'i yaratmak istediğinde nûrundan bir nûr açığa çıkardı. Sonra o, azamet perdesine ulaşınca Allah'a bir secde etti. Sonra [Allah] onun secdesinden büyük bir sütun yarattı. [Bu sütun], içi ve dışı görünen nurdan bir cam gibiydi. İçinde [Hz.] Muhammed'in özü vardı.¹⁷

Devamında da, *Muhakkak ki ben sizden herhangi biri gibi değilim. Şüphesiz Rabb'im beni yediriyor ve içiriyor*¹⁸ hadisine yer verir.

Tüsterî, yeri geldikçe Nûr-ı Muhammedî konusuna değinir. *Ve tandır kaynadığı zaman* (Hûd 11/40) meâlindeki âyette “tandır” anlamına gelen “tennur”un eski kavimler için bir azap göstergesi olduğunu söyledikten sonra, sözü Peygamber Efendimiz'e getirir ve özetle şöyle der:

Buna karşılık [Hz.] Muhammed'in (sav) kalp pınarlarının ilim nurlarıyla kaynamasını ise ümmeti için bir rahmet kıldı. Çünkü Allah Teâlâ onu bu şerefle şereflendirdi. Nitekim peygamberlerin nûru, onun nûrundandır; melekûtun nûru, onun nûrundandır; dünya ve âhiretin nûru da onun nûrundandır. O hâlde [Allah] sevgi[sin]i gerçekten arzulayan kimsenin ona uyması gerekir. [Nitekim] Allah Teâlâ, Peygamber'ine (sav) şöyle buyurmaktadır: *De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.'* (Âl-i İmran 3/31)¹⁹

Şu ifade de dikkat çekici; Sehl'e göre “cennet-teki ağaçların yapraklarından hiçbirisi yoktur ki üzerinde “Muhammed” yazılı olmasın. Allah, varlıkları onunla başlatmış, onunla

sona erdirmiş ve bu sebeple onu “peygamberlerin sonuncusu” olarak isimlendirmiştir.”²⁰

Bu ifade “Nûr-ı Muhammedî” kitabımızda²¹ da yer verdiğimiz şu hadisi çağrıştırır:

Ömer b. el-Hattab Hz. Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: Âdem, o mâhut hatâyı işlediği vakit, ya Rabbi Muhammed hakkı için beni bağışlamamı istiyorum, dedi. Allah: Ey Âdem ben Muhammed'i (cismen) yaratmadığım halde sen onu nasıl biliyorsun? dedi. Âdem dedi ki: Ya Rabbi sen beni elinle yaratıp bana rûhundan nefhettiğin vakit başımı kaldırdım ve arşın direkleri üzerinde **Lâilâhe illallah Muhammedün resûlullah** (Allah'tan başka ilâh yoktur; Muhammed O'nun resûlüdür) yazılı olduğunu gördüm. Biliyorum ki sen kendi ismine ancak yaratıkların en sevgilisini izâfe edersin, Yüce Allah, doğru söyledin ey Âdem, dedi. Onun hakkı için istiyorsan bağışladım gitti. **Eğer Muhammed olmasa idi seni yaratmazdım.**²²

Tüsterî'nin şu yorumları da aynı çerçevede değerlendirilebilir: Târik Sûresi, *Semaya ve Târik'a ant olsun. (Târik), parlayan yıldızdır* diye başlar. Tüsterî'ye göre ilk âyetin bâtinî anlamı, izzet sahibi Rabb'inin katında duran Hz. Muhammed'in ruhudur. İkinci âyetin anlamı ise Hz. Peygamber'in kalbidir. Yani onun kalbi, Allah'ı birleyip tenzih ederek ve zikirlerinde sebat gösterip Cebbâr olan Allah'ı müşâhede ederek parlayan bir yıldız gibidir.²³

Tüsterî, Fecr Sûresi'nin yorumunda da ben-

¹⁷ age. 190.

¹⁸ Buhârî, “Savm”, 48; Müslim, “Sıyam”, 60.

¹⁹ Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 217.

²⁰ bkz. Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 219.

²¹ Mehmet Demirci, *Nûr-ı Muhammedî*, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2008).

²² el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II: 615; Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağır*, II: 82-83; Kastallânî, *Mevâhib-i Ledünniye Tercümesi* I: 7; en-Nebehânî, *el-Ahâdisü'l-Erbâin*, 4.

²³ bkz. Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 541-542.

zer durum dikkati çeker. “Fecr” kendisinden iman nûrları, taât nûrları ve iki dünyanın nûrlarının fışkırdığı Hz. Muhammed’dir (sav). “*Ve leyâlin aşır*” yani on geceye andolsun âyetiyle kasdedilen aşere-i mübeşşere denen sahabilerdir.²⁴

Peygamber Efendimiz’in faziletiyle ilgili şu yorumu da görelim:

Allah’ın, Peygamber’i mahcup etmeyeceği gün.. (Tahrîm 66/8) [Yani] onu ümmeti konusunda mahcup etmez, şefaatinin geri çevirmez. Şüphesiz Allah Teâlâ [Hz.] Peygamber’e şöyle vahyetmişti: “İstersen ümmetinin durumunu sana bırakayım.” Bunun üzerine [Hz. Peygamber] de “Ya Rabbi! Sen onlara benden daha hayırlısın” deyince, Allah Teâlâ da [ona] şöyle karşılık verdi: “O hâlde seni onlar konusunda mahcup etmeyeceğim.”²⁵

Zikir

Zikir, tasavvufun temel kavramlarından biridir. Tüsterî, *Rabb’ini, içinden yalvararak ve korkarak zikret* (A’râf 7/205) âyetiyle ilgili olarak, “Zikrin hakikati nedir?” sorusuna şöyle cevap verir: Allah Teâlâ’nın seni her daim gözlemlediğini bilmendir. “[Böylece] O’nu kalbinle, sana yakın olarak görür, O’ndan hayâ eder ve O’nu tüm hâllerinde kendine tercih edersin.”²⁶

Allahı çokça zikreden erkekler ve kadınlar (Ahzâb 33/35) âyetinin tefsiri sırasında Tüsterî şöyle dedi:

Hakiki anlamda zikreden kişi, Allah’ın onu gördüğünü bilen kimsedir. Kalbiyle O’nu kendisine yakın görür, O’ndan utanır ve O’nu hem kendi nefesine hem de tüm hâllerine tercih eder. Sehl’e başka bir seferinde “Zikir nedir?” diye sorulunca

“İtaat[tır]”; “İtaat nedir?” denilince “İhlas[tır]”; “İhlas nedir?” denilince “Müşahede[dir]”; “Müşahede nedir?” denilince “Ubudiyet[tır]”; “Ubudiyet nedir?” denilince “Rıza[dır]”; “Rıza nedir?” denilince “[Allah’a] muhtaçlık [bilincinde olmadır]”; “[Allah’a] muhtaçlık [bilincinde olma] nedir?” denilince de “[Allah’a] tazarru ve iltica[dır. O hâlde] ölene kadar [O’na] teslim ol, teslim ol!” dedi.²⁷

O’dur beni öldüren, sonra da diriltten (Şuarâ 26/81) âyetiyle ilgili Tüsterî şöyle der: “O’dur beni gafletle öldüren, sonra da zikirle diriltten.”²⁸

Evliyâ-Abdal

İyi bilin ki Allah’ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir (Yûnus 10/62) âyetindeki “evliyaullah/Allah dostları” ifadesi genel anlayışa göre herkesi kapsar. Tasavvuf inancında ise “velîlik” mertebesini kazanmış olanlar için kullanılır. Tüsterî de böyle kabul eder ve âyeti şöyle yorumlar: “Onlar, Allah Elçisi’nin ‘Görüldüklerinde Allah hatırlanır.’²⁹ şeklinde nitelediği kimselerdir. Yine onlar Allah [yolun]da mücadele edenler [ve] O’na doğru [olan bu yolda başkalarını geride bırakıp] öne geçenlerdir.”³⁰

Tüsterî “evliyaullah” kelimesi vesilesiyle “abdal”³¹ sözüne de yer verir. Ona göre “abdal” denen zümre mideyi aç bırakmak, insanlardan uzak durmak, geceyi uykusuz geçirmek ve sükûtle bu mertebeyi elde eder-

27 age. 337.

28 bkz. age. 306.

29 İbn Mace, “Zühed”, 4.

30 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 212.

31 “Abdal (ebdâl)” kavramı, tasavvufi düşüncede ricâlû’l-gayb hiyerarşisi içerisinde yer aldığına inanılan bir velî grubu için kullanılır. “Bir şeyin ve kimsenin yerine geçen” anlamına gelen “bedel” ve “bedîl” kelimelerinin çoğulu olan abdal yerine bazen “büdelâ” kelimesi de kullanılmaktadır. Sayısı ve ricâlû’l-gayb hiyerarşisindeki yeri konusunda farklı görüşler vardır.

24 bkz. age. 552.

25 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 470.

26 age. 195.

ler. Ayrıca “Abdala niye ‘abdal’ ismi verildi?” diye sorulunca Tüsterî şöyle dedi:

Çünkü onlar hâller[in]i değiştirirler. Onlar bedenlerini, sırlarında bulunan kuvvet vasıtasıyla idare eder; sonra da bir hâlden [başka] bir hâle, bir ilimden de [başka] bir ilme sürekli intikal ederler. Böylelikle Rableriyle aralarında bulunanlara dair ilim konusunda daima bir artış içerisinde [olur]lar.³²

[Sehl’e] “Evtâd”³³ mı daha üstündür yoksa abdal mı?” diye sorulunca “Evtâd [daha üstündür]” dedi. “Bu nasıl olur?” denilince [de] şöyle cevap verdi: “Çünkü evtâd, rükünleri sebat kazanmış bir şekilde vasıl olmuş [olan]lardır. Abdal ise bir hâlden [başka] bir hâle intikal ederler.” Yine Sehl şöyle dedi: “Ben, bin beş yüz sıddıkla karşılaştım. Onlardan kırkı abdal, yedisi evtâddı. Onların yolu ve mezhebi, benim takip ettiğim [yol ve mezhep]ti”.³⁴

Kerâmet

Kendisiyle bir süre arkadaşlık eden bir dostu Tüsterî’ye şöyle dedi: “Ey Ebû Muhammed! Ben bazen namaz için abdest alıyorum. Sonra su elimden akıp altın ve gümüşten çubuklara dönüşüyor.” Tüsterî’nin cevabı: “Ey dostum! Bir çocuk ağladığı zaman oyalanması için kendisine çingirak verildiğini bilmiyor musun? O hâlde sen bakışlarını O’nun ne yaptığına çevir!”³⁵ Tüsterî’ye göre en büyük kerâmet; kötü bir huyunu, iyi bir huyla değiş-

tirmendir.

Tasavvuf düşüncesinde kerâmete bakış genellikle böyledir. Kerâmet hiçbir zaman amaç değildir. Kerâmet bir fazilet ölçüsü sayılmaz. Mürşidin hiç kerâmeti olmadığı halde mürid kerâmet sahibi biri olabilir. Kerâmet, yücelik, ululuk gibi anlamlar taşır. Buradaki yücelik kerâmet gösterene ait olmayıp kerâmeti veren Allah’a râcidir. Bununla birlikte kerâmetin elbette bir değeri vardır. Tüsterî’ye göre kerâmeti inkâr etmek bedbahtlıktır.

...Kim velilerin alâmetlerini inkâr ederse, Allah Teâlâ’nın kudretini inkâr etmiş olur. Çünkü [ilâhî] kudret; velilerde [görünen] alâmetlerde açığa çıkar. [Veliler] ise bu [alâmet]leri kendi başlarına izhâr etmeye güç yetiremezler. Nitekim [Allah] şöyle buyurmaktadır: *‘O, size âyetlerini gösteriyor. Artık Allah’ın hangi âyetlerini inkâr ediyorsunuz?’* (Mü’min 40/81)³⁶

Tüsterî tefsirinde tayy-i mekân kerâmeti gösteren kimselere dair örnekler de vardır. Kendisine ait şöyle bir kerâmete yer verilir:

...Sehl Basra’dan ibadet ehli bir adamı ziyaret etti ve onun yanında kafeste bir bülbül gördü. ‘Bu bülbül kimindir?’ diye sordu. [Adam] da ‘Bu çocuğundur.’ dedi. [Çocuk] adamın oğluydu. ...Sehl elbisesinin kolundan bir dinar çıkardı ve ‘Oğulcuğum! Hangisi sana daha sevimli: Dinar mı yoksa bülbül mü?’ diye sordu. [Çocuk da] ‘Dinar.’ diye cevapladı. Bunun üzerine ödeme olarak çocuğa dinarı verdi ve bülbülü serbest bıraktı. ...Fakat Sehl çıkıncaya kadar bülbül evin duvarında bekledi. Sonra [da Sehl çıkınca] başının üzerinde uçmaya başladı. Sehl evine girinceye kadar [bülbül uçmaya devam etti]. Sehl’in evin[in bahçesin] de bir sedir ağacı vardı. Bülbül [o] sedir

32 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 212.

33 Allah tarafından âlemi mânen idâre etmekle görevlendirilmiş ve kendilerine olaylara hükmetme izni verilmiş olan velilerin belli bir mertebede olanlarına verilen isim [Dört kişi oldukları kabul edilir. Bu velilerin mertebelerine göre aldıkları diğer isimler sırasıyla abdal, bûdelâ, nûkabâ, gavs ve kutuptur.] bkz. Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/s/EVTAD>.

34 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 212-13.

35 age. 213-14.

36 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 367.

ağacına yerleşti ve [Sehl] ölünceye kadar orada kaldı. [İnsanlar Sehl'in] cenazesini kaldırıncaya, [bülbul] onun üzerinde uçmaya başladı. O sırada insanlar ağlayarak onu kabrine getirdiler. Bunun üzerine defin işlemi bitip insanlar kabrinden ayrılıncaya kadar [bülbul oranın] yakın[ın] da durdu. [Bülbul] ölünceye kadar [Sehl] in kabri üzerinde hüzünlü bir hâlde kaldı. [Bülbul ölünce Sehl]in yanına defnedildi.³⁷

Şekil-Öz

Rablerine gönülden boyun eğler (Hûd 11/23) âyetinin tefsiri: “Nakledildiğine göre [Hz.] Musa İsrailoğulları arasında konuşurken onlardan biri [vecde gelerek] gömleğini parçalamış, bunun üzerine Allah Teâlâ da [Hz.] Musa'ya şöyle vahyetmiştir: “[Ey Musa! Ben'im adıma] ona şöyle de: ‘Ben'im için kalbini parçala, elbiseni değil.’”³⁸

Hz. Yûsuf

And olsun ki o kadın (Züleyha), Yûsuf'a istek duymuştu; Rabb'inin delilini görmeseydi Yusuf da ona istek duyacaktı. (Yûsuf, 12/24)

Yani; [Hz. Yûsuf] tabîi nefsiyle ona meyletmeye istek duymuştu. Buna karşılık ise [ilâhî] destek ve koruma[ya mazhar olan] nef[s]iyle ondan kaçmaya ve ona karşı gelmeye istek duymuştu. Bu, şu anlama gelmektedir: Rabb'i onu korumuştur. Şayet Rabb'inin koruması olmasaydı; elbette o da nefsinin kendisini çağırdığı şeye meylederek ona istek duyacaktı. Onun korunması ise Rabb'inin delilini görmesiydi. Şöyle ki: Cebrâil parmağını ısırarak [Hz.] Yâkub sûretinde ona gelmiş; bunun üzerine o da istiğfar ederek

kapıya yönelmişti.³⁹

Aynı surenin 42. âyeti *Efendinin yanında beni an* anlamındadır. Bu vesileyle Tüsterî şu yorumları yapar:

Nakledildiğine göre Cebrail zindanda [Hz.] Yusuf'un yanına gelmiş ve ona şöyle demiş: “Ey temiz oğlu temiz! Şüphesiz Allah Teâlâ beni seninle ve senin atalarınla şereflendirdi. Bununla beraber O, sana şöyle buyuruyor: ‘Ey Yusuf! Benden başkasından yardım dilediğin için Ben'den utanmadın mı? O hâlde izetime yemin olsun ki elbette seni birkaç yıl [daha bu zindanda] alıkoyacağım.” [Bunun üzerine Hz. Yusuf] “Ey Cebrail! [Peki] O, benden razı mı?” diye sordu. [Cebrail] “Evet.” diye cevap verince [Hz. Yusuf da] şöyle karşılık verdi: “O hâlde hiç aldırış etmem.”⁴⁰

Nefsin oynaklığı ve hileleri konusunda Tüsterî, Ali b. Ebû Tâlib'in şu sözüne yer verir: “Ben ve nefsim, ancak sürünün çobanı gibiyiz. [Çoban, sürü]yü bir taraftan her topladığında; [sürü, başka] bir taraftan dağılır.”⁴¹

Hz. Mûsâ'nın Asâsı

Tâhâ Sûresi'nin 18. âyetinde (...*Onda, benim için başka menfaatler de var*) Hz. Mûsâ'nın asâsından söz edilir. Tüsterî'de bu konuda şu bilgiler yer alır:

[Hz. Musa'nın] asa[sı]nın ilk sahibi, [Hz.] Âdem'di. [Asa], cennete ait mersin ağacından [yapılmış]tı. Sonra bir peygamberden [diğer] bir peygambere intikal etti ve sonunda [Hz.] Şuayb'a ulaştı. Sonra [Hz. Şuayb], kızını [Hz. Musa]yla evlendirdince, [asa]yı [Hz. Musa]ya verdi. [Hz.] Musa ona dayanır; onunla koyunları için yaprak silkelere ve [bu] yaprak[lar]ı ko-

37 age. 630-31.

38 age. 217.

39 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 223.

40 age. 224.

41 ay.

yunları için yayar; sonra ağaçtan istediği şeyleri onunla alır; onu, yırtıcı ve vahşi hayvanlar ile yerin haşeratı üzerine salar ve onları göndermek için onlara vururdu. Sıcaklık arttığı zaman, gölgelik gibi olsun diye, [asası]nı yere dikerdi. Uyuduğu zaman da uyanana kadar [asası] onu korurdu. Karanlık gece[ler]de onu kandil gibi aydınlatırdı. Bulutlu gün[ler]de namaz vakti kendisi için anlaşılmaz hâlde gelince; [asası], bir yanındaki ışıkla ona [namaz vaktini] gösterirdi. Acıktığı zaman onu yere saplardı; [asası] da anında meyve verirdi. İşte bunlar, asasının [ona] sağladığı menfaatlerdi. [Hz.] Musa da asanın, kendisine görünen menfaat ve faydalarını zikretmiştir. Allah Taâlâ ise [asa]nın yılanı dönüşmesi, su pınarlarının fışkırması için onunla kayaya vurulması, [ikiye yarılmayı için] denize vurulması ve bunun dışındaki şeyler gibi [Hz. Musa]ya gizli olan menfaat ve faydaları murat etmiştir.⁴² Böylelikle [Allah Teâlâ] ona, -peygamberlikle desteklenmiş olsa bile- insanların sahip olduğu bilgilerin; Hakk'ın yaratılmışlara dair ilmi yanında eksik kaldığını göstermiştir.⁴³

Kâbe-Kalp

Tavaif edenler için evimi (Kâbe'yi) temiz tut (Hâc 22/26) âyeti Tüsterî'de şöyle bir yoruma tâbî tutulur:

Allah, evinin putlardan temizlenmesini emrettiği gibi; aynı şekilde, [içi]ne imanın sırrını ve marifetin nurunu yerleştirdiği evi olan mü'minin kalbinin de temizlenmesini emretmiştir. Allah Teâlâ mü'min [kulun]a, [kalbi]ni gılgıştan, şehvetlere meyletmekten ve gafletten te-

mizlemesini emretmiştir.⁴⁴

Ayrıca şunları ekler:

Muhakkak ki kalp bir evdir. Şayet içinde yaşanmazsa harabeye döner. Sahibi veya sahibinin oraya yerleştirdiği kişi dışındaki de ona yerleşirse; yine harabeye döner. O hâlde kalplerinizi bayındır yapmak istiyorsanız, oraya Allah'tan başkasını çağırmayın. Göğüslerinizi bayındır yapmak istiyorsanız, oraya ahiret düşüncesinden başkasını koymayın. Dillerinizi mâmur etmek istiyorsanız, oraya doğruluktan başkasını davet etmeyin. Uzuvarınızı bayındır yapmak istiyorsanız, oraya sünnette olandan başka bir şeyi davet etmeyin.⁴⁵

Neml Sûresi 52. âyetteki *...harabeye dönmüş evler* ifadesindeki “evler”, kalbe işaretir. Çünkü kalplerden bazıları zikirle mâmur; bazıları ise gafletle haraptır.⁴⁶

Tevhid

İman etmiyorlar diye âdeti kendine kıyacaksn (Şuarâ 26/3). Bu âyetin bâtinî anlamı şöyledir: “Şüphesiz sen onların iman etmelerini çok arzulayarak, nefsini Biz'den alıkoyup onlarla meşgul ediyorsun. [Hâlbuki] sen sadece tebliğ etmekle yükümlüsün. O hâlde onların durumuna dair üzüntü[n] seni bizden alıkoymasın.”⁴⁷

Tüsterî'nin naklettiği şu hadisleri de bu minvalde okuyabiliriz: *Amellerinizin çokluğu, sizi aldatmasın. Çünkü ameller, insanların son nefeslerindeki durumlarına göre değerlendirilmektedir.*⁴⁸ Yine Hz. Peygamber şöyle derdi: *Ey İslam'ın koruyucusu ve sahibi! Onunla sana kavuşana kadar beni sımsıkı*

42 Hz. Musa'nın asası hakkında burada verilen bilgiler ve çok daha fazlası için bkz. Abdullah Aydemir, “Hz. Musa-I”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1986): 79-84.

43 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 275-76.

44 age. 286.

45 age. 287.

46 age. 310.

47 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 305.

48 Buhârî, “Rikak”, 33.

bir şekilde İslam'da tut. Hz. Peygamber aynı şekilde şöyle buyurmuştur: *Ey kalpleri ve gözleri evirip çeviren! Kalbimi dinin üzerinde sabit kıl.*

Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlence-dir. (Hadid 57/20) âyetinin tefsiri sırasında Tüsterî şunları nakleder:

...Bir gün çölde, şiddetli sıcağın olduğu bir günde Halîlürrahman [Hz.] İbrahim şiddetli bir susuzluk çekmiş. Sonra deve otlatan bir Habeşli görmüş ve [ona] “Yanında su var mı? demiş. Bunun üzerine [Habeşli] “Ey İbrahim! Su mu süt mü hangisini istersin?” deyince, [Hz. İbrahim] “Su [isterim]” demiş. ...Sonra [Habeşli], ayağıyla bir kayanın üzerine vurmuş. Bunun üzerine [kayadan] su fışkır[ma-ya başlay]ınca, [Hz.] İbrahim hayrete düşmüş. Allah da [Hz.] İbrahim’e şöyle vahyetmiş: “Şayet bu Habeşli Ben’den, gökleri ve yeri yok etmemi isteseydi; kesinlikle o ikisini ortadan kaldırırdım.” Buna karşılık [Hz. İbrahim] “Neden, ya Rabbi?” diye sorunca, [Allah] şöyle buyurmuş: “Çünkü o, [ister] dünya[dan olsun, ister] ahiretten, Ben’den başkasını istemiyor.”⁴⁹

Duâ

Rabb’iniz şöyle buyurdu: *Bana dua edin, size icabet edeyim* (Mü’min 40/60). Tüsterî’nin âyetle ilgili yorumu şöyledir:

Mürüvvetle yapılan duaya şüphesiz icabet edilir. Nitekim [dua], bir arada bulunan atıcı ok[lar]ı [gibi]dir. Allah Teâlâ’ya dua eden hiçbir mü’min yoktur ki -kul bunu bilmesede- muhakkak [Allah] onun dua ettiği şey konusunda ya bizzat kendisine icabet eder ya bu [dua] sebeb[iy]le ondan bir kötülüğü uzaklaştırır ya da [yine] bu [dua] sebeb[iy]le ona bir

iyilik yazar. ... Çünkü dua tazarrudur; ilticadır; muhtaçlık ve yoksunluğunu izhar etmektir.⁵⁰

Kalp

Yukarıda Tüsterî’nin, Kâbe-kalb özdeşliğini görmüştük. Bu defa onun, Mekke-i Mükerreme ile kalp beraberliği hakkındaki yorumlarına yer vereceğiz. Şûrâ Sûresi, şehirlerin anası ve çevresidekileri *uyarman için* (Şûrâ 42/7) âyetini, “[‘şehirlerin anası’ ifadesi]nin zahir[î anlamı], Mekke; bâtın[i anlamı] ise kalptir. [Kalb]in çevresindekiler ise [bedensel] uzuvlardır. O hâlde kalplerini ve uzuvlarını günahların hazzından ve [nefsin] şehvetler[in]e tabi olmaktan korumaları için onları uyar.” şeklinde yorumlar.⁵¹

Tüsterî’ye göre, İki denizi *salıverdi, birbirine kavuşurlar* (Rahmân 55/19) âyetindeki “iki denizden birisi, içinde türlü türlü cevherler bulunan kalptir: İman cevheri, marifet cevheri, tevhit cevheri, rıza cevheri, muhabbet cevheri, şevk cevheri, hüznün cevheri, fakr cevheri ve başka [cevher]ler. Diğer deniz ise nefistir.”⁵²

Tüsterî’ye göre Allah’ı doğru bir çabayla murat eden her kulun kalbinden muhakkak O’nun dışındaki her şey kaybolur. Kalbinden mâsivâyı atan kimsenin işini Allah üstlenir:

Bu dünyada nefsine tâbî olurken Allah’a da tâbî olan hiç kimse yoktur. Allah’tan uzaklaşan her kişi muhakkak Allah dışındaki şeylerle meşgul olur. Nitekim varlıklar ancak boş olanın kalbini meşgul eder. Fakat kimin kalbi Allah ile meşgul ise ona [hiçbir] vesvese erişmez ve o daima [manevi] bir yükseliş içerisinde.⁵³

49 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 444.

50 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 366.

51 age. 372.

52 age. 431.

53 age. 502.

Şüphesiz ki *Biz suyu akıttıkça akıtmaktayız* (Abese 80/25). Tüsterî, bu âyetle de kalbe göndermede bulunur:

[Allah], manalarının incelik[ler]ini su misali akıtmaktadır. Sonra da yeri -[yani], kalbi- güzelce yarmakta ve orada -rengârenk çiçek misali- ruh, akıl, iman ve marifet bitirmektedir. Nitekim Allah'ın Elçisi şöyle buyurmaktadır: “Dikkat edin! Şüphesiz ki Kur'an kalbin çiçeğidir. Dikkat edin! Yine şüphe yok ki iman, -yağmurun çiçekleri büyütmesi gibi-, kalpte zenginlik meydana getirir. Dikkat edin! Tamahkârlık ise -rutubetin otu yeşertmesi gibi- kalpte nifak meydana getirir.”⁵⁴

Şu hatırlatma da Tüsterî'ye ait:

Kalplerinizi kontrol altında tutun! Bizler yaratılmışlarız ve Yaradan'ımız bizimle beraberdir. Amelde bulunmaktan kaçınmayın! Çünkü Allah, nerede olursanız olun, sizi gözetlemektedir. İhtiyaçlarınızı O'na arz edin, O'nun kapısında can verin ve şöyle deyin: “Bizler cahilleriz, [her şeyi] bilen [Rabb]imiz ise bizimle beraberdir. Bizler zayıf kimseleriz, [her şey] güç veren [Rabb]imiz ise bizimle beraberdir. Bizler âcizleriz, [her şey] gücü yeten [Rabb]imiz ise bizimle beraberdir.” Bunları ısrarla sürdüren kişi için; hava, feza, yer ve gök eşit olur.⁵⁵

Tüsterî, *Mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır* (Zâriyât 51/19) âyetini açıklarken şu olayı nakleder:

...Bir adam [Hz.] Peygamber'e gelmiş ve “Ey Allah'ın Elçisi! Allah beni sana feda eylesin. Ben niye ölümü sevmiyorum?” diye sormuş. Bunun üzerine [Hz. Peygamber] “Malın var mı?” diye karşılık verince; adam “Evet, [var].” diye cevap vermiş. [Hz. Peygamber] “[O hâlde]

malını [insanlara] ver.” buyurunca da [adam] “Buna gücüm yetmez, ey Allah'ın Elçisi!” demiş. Bunun üzerine [Hz. Peygamber] şöyle buyurmuş: “İnsanın kalbi, malıyla birliktedir. Onu verirse, ona yetişmek ister; fakat onu [elinde] tutmak isterse, onunla geride kalmak ister.”

Cemâl'in Temâşâsı

Ahiret ekinini (kazancını) isteyen ekinini arttırırız (Şûrâ 42/20). “Ahiret ekini (kazancı), dünyada kanaat; ahirette ise rızadır. Dünya ekini ise kendisiyle O'ndan başkasının arzulandığı şeydir.”⁵⁶ Âyetin bir diğer anlamı ise şöyledir:

Yani, karşılık talebi olmaksızın Allah Teâlâ için gereğince amel eden kişinin gözünde; Hak'tan başka talep edilen her şey küçük kalır. Ne dünyayı ne de cenneti talep eder. O sadece O'na bakmayı arzular. Bu [bakış] ise ruhi nefsin zihninin, aklın anlayışının ve kalbin idrakinin payıdır. [Bu durum; Allah'ın [daha önce kalubelada] onlara hitap etmes[inde] ve [onların bu hitaba] uyma[sında olduğu] gibi[dir]. Tabii nefis ise [kalubelada] orada bulunmamaktaydı. Bununla birlikte bu nurlarla karışması sebebiyle güzel kokulu bir esinti gibi nefsin de bundan bir payı olur.⁵⁷

Tüsterî, yine 20. âyetle geçen, *ahiretteki ekin* ifadesini, sonsuza kadar Hakk'ı görmek, O'nu temaşa etmek olarak açıklar.⁵⁸

Tüsterî, İyiler, şüphesiz ki [ebedî bir] mutluluk içerisinde (İnfîtâr 82/13) âyetindeki Allah'ın seçkin kulları olan iyilerin (ebrârın) mutluluğunu, Hak Teâlâ ile “buluşma ve O'nu müşahade etmektir. Nitekim onların dünyadaki mutlulukları da O'nu müşahade etmek

54 age. 524-25.

55 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 530.

56 age. 374.

57 ay.

58 bkz. age. 375.

ve O'na yakın olmağı” diye tefsir eder.⁵⁹

Cennet-Cehennem

Tüsterî şöyle der: “Dünyada da cennet ve cehennem vardır. Cennet, âfiyettir. Âfiyet ise Allah'ın senin işini üstlenmesidir. Cehennem de musibettir. Musibet ise Allahın seni kendi nefesine bırakmasıdır.”⁶⁰

Kıyâmet Sûresi 22-23. âyetlerin tefsirinde Tüsterî, cennet ve cehennem hakkında şunları söyler:

Amellerin karşılığı cennettir. Tevhidin karşılığı ise Hakk'a bakmaktır. ...Râbia da şöyle derdi: “Tanrı'm! Dünyayı, içinde Sen'i zikrederim diye; ahireti ise Sen'i orada göreyim diye seviyorum. Tanrı'm! Dilim zikrinle ıslanmadan geçip giden her bir saatim, uğursuzdur. Tanrı'm! Şu iki şeyi bende bir araya getirme, çünkü onlara güç yetiremem: Ateşle yakılmak ve Sen'den ayrı düşmek.”⁶¹

Şerâben Tahûrâ

İnsân Sûresi'nin 21. âyeti, bizim çeşmelerimize yazılan meşhur bir âyettir: *Ve sekahüm tabbühüm şerâben tahûrâ*. Anlamı şudur: *Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir*. Tüsterî dünya içkilerinin kirli, ahiret içkilerinin tertemiz olduğunu belirtir. Bu âyetle alâkalı şu ilgi çekici olay anlatılır:

[Bir gün] Sehl yatsı namazını kıldı ve [Allah] Teâlâ'nın *Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir* âyetini okudu. Ardından bir şey emiyormuş gibi ağzını hareket ettirmeye başladı. Namazını bitirdikten sonra ona “Namazda [bir şey] mi içiyordun?” diye sorulunca şöyle karşılık verdi: “Vallahi, şayet onu okurken sanki

onu içiyormuşum gibi onun lezzetini hissetmeseydim, bunu yapmazdım.”⁶²

Aşk Ateşi

[*Hutame*], “Allah'ın tutuşturulmuş ateşi[*dir*] (Hümeze 104/6) âyetinin tefsirinde şöyle denir: “Dört çeşit ateş vardır: Şehvet ateşi, şekavet ateşi, ayrılık ateşi ve muhabbet ateşi. Şehvet ateşi, taatleri; şekavet ateşi, tevhidi; ayrılık ateşi, kalpleri; muhabbet ateşi ise tüm ateşleri yakar.”⁶³

Nakledildiğine göre Ali b. Hüseyin arkadaşlarıyla bir çöle girmiş ve çölde tek başına [duran] bir kadın görmüş. Bunun üzerine [kadın]a “Sen kimsin?” diye sormuş, [kadın] da “Ben Allah'ın kullarından bir kulum. Benden uzak dur ki aşk seni [de alıp] götürmesin” diye karşılık vermiş. Ali [kadın]a “Aşk nedir?” diye sorunca [kadın] şöyle cevap vermiş: “[O], görülemeyecek kadar çok gizli; fakat gizlenemeyecek kadar da çok açık[tır]. Onun içte gizlenmesi, ateşin taştan gizlenmesi gibidir. Onu sürtersen, kıvılcım çıkarır; fakat [kendi hâline] bırakırsan, ortadan kaybolur.” Sonra da [kadın] şu şiiri okudu: Âşıklar, efendileriyle *meşguldürler*; tıpkı [*mağarada*] ne kadar kaldıklarını bilmeyen mağara gençleri gibi.”⁶⁴

Sonuç

Girişte de belirttiğimiz gibi Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Evtâd'dan ilk söz eden sûfidir. Ayrıca Nûr-ı Muhammedî ve Hakikat-i Muhammediye kavramını açık seçik ilk dile getirenlerin başında gelir. Onun bazı Kur'an âyetlerine getirdiği tasavvufî yorumlar, verdiği bâtinî anlamlar dikkat çekicidir. Bu yönüyle Tüsterî, tasavvufî tefsirin öncüsü sayılır.

59 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 531.

60 age. 502.

61 age. 508.

62 age. 514.

63 Tüsterî, *Tüsterî Tef.*, 600.

64 age. 600-01.

Tüsterî, yazımızda bir kısmından bahsettiğimiz tasavvuf terim ve kavramlarına da ana hatlarıyla değinmiş, kendisinden sonra bu terimler tasavvufî eserlerde gittikçe yerleşmiştir. Sonraki takipçileri olan Kelâbâzî (ö. 380/990), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hücvirî (ö. 465/1072) gibi sûfî müellifler bu terimlerin anlamlarını daha da geliştirerek zengin bir tasavvuf literatürünün ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Kısacası Tüsterî'ye bu alanların öncüsü gözüyle bakabiliriz.

Kaynaklar

- Aydemir, Abdullah. “Hz. Musa-I”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1986): 79-84.
- Demirci, Mehmet. *Nûr-i Muhammedî*. İstanbul: Nefes Yayınevi, 2008.
- Duman, M. Zeki ve Mustafa Altundağ. “Huruf-i Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 1998, 401-408.
- İbn ‘Arabî, Muhyiddin. *Mişkâtü’l-Envâr (Nurlar Hazînesi)*. 2. Baskı. Çev. Mehmet Demirci. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Kur’an-ı Kerim’in İlk Tasavvufî Tefsiri: Tüsterî Tefsiri*. Çev. Ömer Güngören, Mahmut Ulucan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2022.